

Tomasz Lisowski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

EKWIWALENTY GRECKIEGO παιδαγωγός (1KOR 4,15, GAL 3,24.25) W POLSKICH RENESANSOWYCH PRZEKŁADACH NOWEGO TESTAMENTU

W *Liście do Galatów* w rozdziale 3 w wierszach 24 i 25 Paweł przekonuje miejscowych chrześcijan, którym nieobca mogła być tradycja żydowska, że Prawo, mające swój konkretny wpływ na kształtowanie się duchowości i obrzędowości, ale także pragmatyki życia codziennego wyznawców judaizmu, dane było przez Boga ludziom tylko po to, by kształtować ich postawy i czuwać nad ich bezpieczeństwem. Tym, którzy uwierzyli w ofiarę Chrystusa na krzyżu, Prawo przestaje być potrzebne, bowiem zyskali oni pełną wolność i dojrzałość synów bożych¹. Ten sens teologiczny egzegetycy chrześcijańscy wywodzą ze słów Pawła, który pisał:

Gal 3,24.25

ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστόν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν· ἔλθουσας δὲ τῆς πίστεως οὐκέτι ὑπὸ παιδαγωγόν ἔσμεν.

(Tym sposobem Prawo stało się dla nas wychowawcą, [który miał prowadzić] ku Chrystusowi, abyśmy dzięki wierze uzyskali usprawiedliwienie. Gdy jednak wiara nadeszła, już nie jesteśmy poddani wychowawcy)².

Wartość semantyczną, uzasadniającą uwolnienie się chrześcijan od Prawa, Paweł osiąga w tych dwu wersetach dzięki przyrównaniu Prawa (gr. νόμος) do wychowawcy (gr. παιδαγωγός). W tym obrazie metaforycznym kluczowe jest znaczenie leksemu παιδαγωγός. U współczesnych Pawłowi słuchaczy czy czytelników jego listu rzeczownik ten zapewne budził asocjacje, których nie daje się w pełni oddać w przekładach na języki wernakularne. Dzieje się to dlatego, że po pierwsze, w budowie znaczeń

¹ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych wraz z komentarzem*, oprac. Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Towarzystwa Świętego Pawła, Częstochowa 2011, s. 2706-2707.

² *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, oprac. Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, wyd. 2, Poznań–Warszawa 1971, s. 1320.

metaforycznych swojego argumentu Paweł zdaje się uruchamiać sensy wynikające z etymologii rzeczownika *παιδαγωγός*. Po drugie, znaczenie leksemu *παιδαγωγός*, żywe w I wieku n.e., ściśle powiązane było z realiami życia ówczesnej społeczności posługującej się greką. Etymologicznie *παιδαγωγός* jest formacją słowotwórczą zbudowaną z dwu podstaw – *παῖς*, *παιδός* 1. ‘dziecko (chłopiec bądź dziewczynka); chłopiec’; 2. ‘niewolnik; sługa’; oraz *ἄγωγός* ‘przewodnik, prowadzący, opiekun w drodze’ od *ἄγω* ‘prowadzić kogoś’; stąd *παιδαγωγός* ‘osoba prowadząca dziecko; osoba opiekująca się dzieckiem w drodze’³. Znaczenie leksykalne tego rzeczownika w czasach współczesnych Pawłowi zawężało się do postaci ‘niewolnik, sługa prowadzący chłopca do szkoły’⁴. Istotny dla siły argumentacji Pawła może być także sens rzeczownika *παιδαγωγός* wynikający z ówczesnych uwarunkowań kulturowych (pragmatycznych). Otóż słowem *παιδαγωγός* określano zwykle zaufanego niewolnika bądź sługę, którego zadaniem było nie tylko doprowadzanie chłopca do szkoły, ale także dozоровanie jego zachowania, aby było ono zgodne z surowymi zasadami moralnymi aż do osiągnięcia przez chłopca wieku męskiego (czyli do momentu uwolnienia się chłopca spod kurateli tego niewolnika bądź sługi)⁵.

Co więcej, dla zrozumienia sensów metaforycznych wykreowanych przez Pawła warto mieć na uwadze, że w ówczesnej grece osobę, która przekazywała wiedzę uczniom, określano rzeczownikiem *διδάσκαλος*⁶ (a nie *παιδαγωγός*).

³ R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Warszawa 1995, hasła: *παιδαγωγός*, *παῖς*, *ἄγω*.

⁴ „Według etymologii wyraz ten [*παιδαγωγός*] ma znaczenie: ‘prowadzący dziecko’. Takimi prowadzącymi dziecko byli w starożytności niewolnicy lub słudzy. Ich zadaniem była opieka nad dzieckiem i prowadzenie go do nauczyciela. A zatem według myśli autora listu Prawo Mojżeszowe było sługą prowadzącym ludzi do Chrystusa” (*Grecko-polski Nowy Testament. Wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi*, tłum. i oprac. R. Popowski, M. Wojciechowski, Warszawa 1995, s. 892).

⁵ *παιδαγωγός*, *παιδαγωγου*, *ὁ* (from *παῖς*, and *ἄγωγός* a leader, escort), from Herodotus 8, 75 down; a tutor (Latin *paedagogus*) i. e. a guide and guardian of boys. Among the Greeks and Romans the name was applied to trustworthy slaves who were charged with the duty of supervising the life and morals of boys belonging to the better class. The boys were not allowed so much as to step out of the house without them before arriving at the age of manhood; cf. Fischer under the word in index 1 to Aeschines dial. Socrates; Hermann, Griech. Privatalterthümer, § 34, 15ff; (Smith, Dict. of Greek and Rom. Antiq. under the word; Becker, Charicles, English translation, 4th edition, p. 226f). They are distinguished from *οἱ διδάσκαλοι*: Xenophon, de rep. Lac. 3, 2; Plato, Lysias, p. 208 c.; (Diogenes Laërtius 3, 92). The name carries with it an idea of severity (as of a stern censor and enforcer of morals) in 1 Corinthians 4:15, where the father is distinguished from the tutor as one whose discipline is usually milder, and in Galatians 3:24 where the Mosaic law is likened to a tutor because it arouses the consciousness of sin, and is called *παιδαγωγός εἰς Χριστόν*, i. e. preparing the soul for Christ, because those who have learned by experience with the law that they are not and cannot be commended to God by their works, welcome the more eagerly the hope of salvation offered them through the death and resurrection of Christ, the Son of God (*Thayer’s Greek Lexicon*. <http://biblehub.com/greek/3807.htm> [dostęp 29.03.2017]).

⁶ *διδάσκαλος*, *διδασκαλου*, *ὁ* (*διδάσκω*) ‘a teacher, doctor, master; one who is fitted to teach, or thinks himself so’ (*Thayer’s Greek Lexicon*, <http://biblehub.com/greek/1320.htm> [dostęp 29.03.2017]).

Rzeczownik *παιδαγωγός* w Nowym Testamencie poświęcony jest jeszcze jeden raz w *Pierwszym Liście do Koryntian* (1Kor 4,15). Właściwe zrozumienie sensu obrazu metaforycznego, jaki Paweł buduje z wykorzystaniem tego leksemu, możliwe jest tylko, gdy odbiorca wie, że *παιδαγωγός* sprawował pieczę nad prowadzonym do szkoły chłopcem, ale nie nauczał go, czym zajmował się *διδάσκαλος* (w omawianym kontekście nieprzywołany *expresis verbis*). Sens wersetu 1Kor 4,15, jak się wydaje, sprowadza się do takiej myśli: młodzi chrześcijanie z Koryntu mogą mieć nawet niezliczone setki tych, którzy ich prowadzą ku źródłu wiedzy (gr. *παιδαγωγός*)⁷, niczego ich nie ucząc, ale tylko jednego nauczyciela, który ich rzeczywiście uczy, Pawła, ich ojca w wierze. Paweł pisze:

1Kor 4,15

ἐὰν γὰρ μυρίους παιδαγωγούς ἔχητε ἐν Χριστῷ, ἀλλ' οὐ πολλοὺς πατέρας· ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα.

(Choćbyście mieli bowiem dziesiątki tysięcy wychowawców w Chrystusie, nie macie wielu ojców; ja to właśnie przez Ewangelię zrodziłem was w Chrystusie Jezusie)⁸.

Występujący w Nowym Testamencie trzykrotnie wyłącznie w listach Pawła grecki leksem *παιδαγωγός* wraz z jego znaczeniami etymologicznym, słownikowym, kontekstowym i jego semantyczną wartością konotatywną, które budziły żywe asocjacje u współczesnych autorowi odbiorców jego listów, stał się wyzwaniem dla tłumaczy tekstu biblijnego na języki wernakularne. Celem tej analizy jest prześledzenie ekwiwalentów tego greckiego rzeczownika w renesansowych przekładach Nowego Testamentu na język polski, co w efekcie pozwoli na identyfikację zastosowanych w nich technik translatorskich. Uwzględnione są tu następujące translacje renesansowe: *Nowy Testament królewiecki* w przekładzie Stanisława Murzynowskiego (1551, 1552, 1553; dalej skrót: *Murz51-53*)⁹, *Nowy Testament krakowski* (1556; dalej skrót: *Krak56*)¹⁰, *Biblia Leopolicy* (1561; dalej skrót: *Leop61*)¹¹, *Biblia brzeska* (1563; dalej

⁷ Leksem *παιδαγωγός* może w tym wersecie konotować także skojarzenia z krępującym chrześcijan Prawem (gr. *νόμος*).

⁸ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych.*

⁹ Korzystam z wydania fototypicznego: S. Murzynowski, *Des Neuen Testamentes*, t. 1: *Die vier heiligen Evangelien des Matthäus, Marcus, Lucas und Johannes / aus dem Griechischen in die Polnische Sprache übertragen und mit einer kurzen Auslegung erklärt von Stanisław Murzynowski*, opr. H. Rothe, Padeborn–München–Wien–Zürich 2007; S. Murzynowski, *Des Neuen Testamentes*, t. 2: *Geschichte und Briefe der Apostel / aus dem Griechischen in die Polnische Sprache übertragen und mit einer kurzen Auslegung erklärt von Stanisław Murzynowski*, oprac. H. Rothe, kom. A. Łuczak, H. Rothe, Padeborn–München–Wien–Zürich 2008.

¹⁰ *Nowy Testament polskim językiem wyłożony według doświadczonego łacińskiego tekstu od Kościoła Krześcijańskiego przyjętego. Ktemu przyłożono lekcje i prorocтва z Starego Zakonu wzięte, które przy Ewangeliach bywają czytane*, Kraków 1556. Korzystam z fotokopii oryginału zamieszczonej na stronie internetowej: <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=10492&from=publication> [dostęp 25.03.2017].

¹¹ *Biblia to iest Xięgi Starego i Nowego Zakonu na polski język z pilnością według łacińskiej Biblijej od Kościoła Krześcijańskiego powszechnego przyjęty, nowo wyłożona*, tłum. J. Nycz (Leopolda), Kraków

skrót: *Brz63*)¹², *Biblia nieświeska* (1572; dalej skrót: *Bud72*)¹³, *Nowy Testament Szymona Budnego* (1574; dalej skrót: *Bud74*)¹⁴, *Nowy Testament Marcina Czechowica* (1577; dalej skrót: *Czech77*)¹⁵, *Nowy Testament Jakuba Wujka* (1593; dalej skrót: *Wuj93*)¹⁶, *Biblia Jakuba Wujka* (1599; dalej skrót: *Wuj99*)¹⁷, *Nowy Testament gdański* (1606; dalej skrót: *Gd06*)¹⁸, *Biblia gdańska* (1632; dalej skrót: *Gd32*)¹⁹. Są to translacje zarówno tradycji katolickiej, a także protestanckiej, kalwińsko-luterańskiej, jak i antytrynitarskiej. Można założyć, że wszystkim tłumaczom w ich pracach translacyjnych bez względu na ich przynależność konfesyjną przyświecało dążenie do jak najwierniejszego, czyli jak najbardziej adekwatnego oddania sensu tekstu biblijnego polskimi środkami językowymi²⁰. O tym przekonują zapewnienia zamieszczone w podtytułach poszczególnych edycji. Ma to uzasadnienie w przyjętych wówczas za obowiązujące zasady przekładu tekstu biblijnego, których prekursorem był filolog przedreformacyjny, wzrastający jeszcze w tradycji katolickiej, Laurentius Valla (1405-1457). Z jego *Adnotationes in Novum Testamentum* (opublikowanych drukiem w 1505 r. przez Erazma z Rotterdamu)

1561. Korzystam z fotokopii oryginału zamieszczonej na stronie internetowej: <https://polona.pl/item/11633395/2/> [dostęp 25.03.2017].

¹² Korzystam z wydania fototypicznego: *Brester Bibel 1563*, t. 1-2, opr. H. Rothe. F. Scholz, Paderborn-München-Wien-Zürich 2001.

¹³ *Biblia, to jest księgi Starego i Nowego Przymierza znowu z języka ebrejskiego, greckiego i łacińskiego na polski przełożone*, tłum. Sz. Budny, [Nieśwież, Zasław lub Uzda?] 1572. Korzystam z fotokopii oryginału zamieszczonej na stronie internetowej: <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=4263&from=pubstats> [dostęp 25.03.2017].

¹⁴ *Nowy Testament znowu przełożony, a na wielu miejscach za pewnemi dowodami od przysad przez Simona Budnego oczyszciony, i krotkimi przypiskami po krajach objaśniony. Przydane też są na końcu tegoż dostateczniejsze przypiski, które każdej jak miarz odmiany przyczyną ukazują*, tłum. Sz. Budny, [Łosk?] 1574. Korzystam z fotokopii oryginału zamieszczonej na stronie internetowej: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=120603> [dostęp 25.03.2017].

¹⁵ *Nowy Testament to jest wszystkie pisma Nowego Przymierza z greckiego języka na rzecz polską wiernie i szczyrze przełożone*, tłum. M. Czechowic, Kraków 1577. Korzystam z fotokopii oryginału zamieszczonej na stronie internetowej: <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=3611&from=FBC> [dostęp 25.03.2017].

¹⁶ *Nowy Testament Pana Naszego Jezusa Chrystusa, znowu z łacińskiego i greckiego na polskie wiernie a szczyrze przełożony*, tłum. J. Wujek, Kraków 1593.

¹⁷ *Biblia, to jest Księgi Starego i Nowego Testamentu, według łacińskiego przekładu starego, w Kościele powszechnym przyjętego, na polski język znowu z pilnością przełożone, z dokładaniem tekstu żydowskiego i greckiego i z wykładaniem katolickim trudniejszych miejsc do obrony wiary świętej powszechnej przeciw kacerztwom tych czasów należących*, tłum. J. Wujek, Kraków 1599.

¹⁸ *Nowy Testament Pana naszego Jezusa Chrystusa z greckiego na polski język z pilnością przełożony. A teraz znowu przejrzany i z dozwoleнием Starszych wydany*, oprac. [D. Mikołajewski, J. Turnowski], Gdańsk 1606.

¹⁹ *Biblia Święta, to jest Księgi Starego i Nowego Przymierza z żydowskiego i greckiego języka na polski pilnie i wiernie przetłumaczone*, tłum. D. Mikołajewski, Gdańsk 1632.

²⁰ Takı wniosek wypływa z analizy leksykalnych relacji filiacyjnych między trzema protestanckimi przekładami Nowego Testamentu, powstałymi w tradycji kalwińsko-luterańskiej, *Brz63*, *Gd06*, *Gd32*, a przekładami powstałymi w tradycji katolickiej – *Wuj93* i *Wuj99* (T. Lisowski, *Sola Scriptura. Leksyka Nowego Testamentu Biblii gdańskiej na tle porównawczym. Ujęcie kwantytatywno-dystrybucyjne*, Poznań 2010, s. 443-445).

wyłania się przekonanie, że „tekst sakralny ma być traktowany tak jak każdy świecki i badany według kryteriów językowych, literackich i historycznych, gdy dotąd dziedzina badań biblijnych była zastrzeżoną domeną teologów i egzegezy doktrynalnej”²¹. W realizacji tej zasady nieistotne było podejście tłumacza do kwestii źródła przekładu. Tłumacze katolicycy początkowo w zgodzie z tradycją, a następnie w wyniku nakazu instytucjonalnego Kościoła katolickiego, przekładu dokonywali z łacińskiej *Wulgaty* czy też z nią go uzgadniali. Natomiast tłumacze protestanci w dążeniu do wierności przekładu tekstu biblijnego sięgali po grecki oryginał²². Taka ich postawa zgodna była z założeniem doktrynalnym protestantyzmu, czyli z zasadą *sola Scriptura*. Wpisywała się ona także w renesansową ideę powrotu do źródeł, *ad fontes*²³. Podstawą przekładu, po którą sięgali protestanci tłumacze Nowego Testamentu, stał się *Textus Receptus*, wariant tekstologiczny oryginału greckiego, skrupulatnie rekonstruowany przez humanistów renesansowych na podstawie dostępnych wówczas źródeł²⁴. Mimo to do dyspozycji tłumaczy protestanckich pozostawał niewątpliwie także przekład łaciński Nowego Testamentu, co było powszechnie przyjętą praktyką²⁵. Podobnie tłumacze katolicycy posługiwali się w swojej pracy greckim tekstem Nowego Testamentu – tak na pewno czynił Jakub Wujek²⁶. Grecki leksem παιδαγωγός w *Wulgacie* we wszystkich trzech miejscach biblijnych substytuowany jest zapożyczonym z greki leksemem *paedagogus*, zachowującym znaczenie ujawniające się w tekście oryginału²⁷:

²¹ J. Czerniatowicz, *Niektóre problemy naukowe grecoistyki w pracach biblistów polskich XVI i XVII wieku*, Wrocław 1969, s. 12.

²² J. Burkhardt, *Stulecie reformacji w Niemczech (1517-1617). Między rewolucją medialną a przełomem instytucjonalnym*, tłum. J. Górny, Warszawa 2009, s. 54.

²³ J. Delumeau, *Reformy chrześcijaństwa w XVI i XVII wieku*, t. 1: *Narodziny i rozwój Reformy protestanckiej*, tłum. J.M. Kłoczowski, Warszawa 1986, s. 32.

²⁴ Erazm z Rotterdamu tekst grecki (*Textus Receptus*) w *Novum Instrumentum* (1517) zrekonstruował na podstawie sześciu manuskryptów greckich, które były niekompletne. Poprawiony przez Erazma z Rotterdamu *Textus Receptus* został ponownie wydany w 1522 r. Tekst ten w XVI w. został poddany krytycznej analizie filologicznej jeszcze dwa razy. Po raz pierwszy przez Roberta Stefanusa (Estienne’a), który opublikował cztery wydania greckiego Nowego Testamentu (1546, 1549, 1550, 1551). Estienne dokonał emendacji tekstu Erazma z Rotterdamu. W czwartym wydaniu Estienne wprowadził podział na księgi, rozdziały i wersy, stosowane do dziś. Po raz drugi *Textus Receptus* został poddany krytyce przez Teodora Bezę. Edycja Teodora Bezy wznawiana była w latach 1565-1606 aż dziewięć razy (B.M. Metzger, B.D. Ehrman, *The Text of the New Testament: Its Transmission, Corruption and Restoration*, Oxford 2005, s. 145-151).

²⁵ Tak np. było w wypadku Gd06 (J. Czerniatowicz, *Niektóre problemy naukowe grecoistyki*, s. 98).

²⁶ W. Smereka, *Wstęp*, [w:] *Nowy Testament w przekładzie ks. dra Jakuba Wujka T. J. z r. 1593*, Kraków 1966, s. XII-XLVII. Sam Jakub Wujek przyznaje, że pracując nad przekładem całości Biblii, sięgał po tekst oryginalny: „Acz tedy łaciński tekst pospolity jako pewniejszy i w Kościele zwyczajny i doświadczony tu masz przełożony. Wszakże i z żydowskiego tekstu w Starym, i z greckiego w Nowym Testamencie nie opuszczono, a to tym sposobem, iż gdziekolwiek w żydowskim abo greckim tekście jaka znaczna rozność się najduje, to tu tedy [...] na brzegu położone” (Wuj99).

²⁷ *Thayer’s Greek Lexicon*, loc. cit.

1Kor 4,15

Nam si decem millia **paedagogorum** habeatis in Christo, sed non multos patres. Nam in Christo Jesu per Evangelium ego vos genui.

Gal 3,24.25

Itaque lex **paedagogus** noster fuit in Christo, ut ex fide justificemur. At ubi venit fides, jam non sumus sub **paedagogo**.

W polskich renesansowych przekładach Nowego Testamentu grecki rzeczownik *παιδαγωγός* w jego dwu kontekstowych znaczeniach: 1. ‘niewolnik, prowadzący chłopca (dziecko) ku źródłu wiedzy, lecz niczego nienauczający’ (1Kor 4,15); 2. ‘niewolnik, prowadzący chłopca (dziecko) do szkoły ściśle wyznaczoną drogą, z której nie wolno zboczyć; napominający chłopca (dziecko) za jego przekroczenie ustalonych, lecz nie w pełni zrozumiałych dla niego zasad postępowania’ (Gal 3,24.25), które tworzą w tekście oryginału subtelną grę znaczeń, ma kilka podstawień leksykalnych. Można je ująć w trzy grupy wyodrębnione ze względu na zastosowaną technikę translacyjną.

W pierwszej grupie znalazły się te podstawienia leksykalne, które uznać można za adaptację greckiego *παιδαγωγός* (lub łacińskiego *paedagogus*). Są to:

nauczyciel

Krak56 1Kor 4,15

Abowiem byście dziesięć tysięcy **nauczycielow** mieli w Chrystusie, ale niewiele ojcow. Abowiem w Chrystusie Jezusie jam was przez Ewanielią urodził.

Krak56 Gal 3,24.25

A tak zakon **nauczycielom** naszym był w Chrystusie, byśmy z wiary byli usprawiedliwieni. A gdy przysła wiara, już nie jesteśmy pod **nauczycielem**.

Leop61 1Kor 4,15

Bo byście też dziesięć tysięcy **nauczycielow** mieli w Chrystusie, ale nie będziecie (mieli) wiele ojcow. Abowiem w Chrystusie Jezusie jam was przez Ewangelią urodził.

Brz63 Gal 3,24.25

A przetoż zakon **nauczycielem** naszym był ku Krystusowi, abychmy z wiary byli usprawiedliwieni. Ale gdy przysła wiara już pod **nauczycielem** nie jesteśmy.

Bud72 1Kor 4,15

Bo choćbysmy dziesięć tysięcy **nauczycielow** mieli w Chrystusie, ale niewiele ojcow. Bo w Chrystusie Jezusie przez Ewangelion jam was spłodził.

Wuj93 1Kor 4,15

Abowiem choćbyście mieli dziesięć tysięcy **nauczycielow** w Chrystusie, wszakże niewiele ojcow. bomci ja was w Chrystusie Jezusie przez Ewangelią urodził.

Słownik polszczyzny XVI wieku (dalej skrót: *SPXVI*) na podstawie tekstów wchodzących w skład jego kanonu definiuje znaczenie leksemu *nauczyciel* w ówczesnej

polszczyźnie jako: ‘ten, który naucza i wychowuje, pedagog’²⁸. Uwagę zwraca fakt, że na wartość semantyczną polskiego leksemu *nauczyciel* w polszczyźnie renesansowej składa się także sem ‘ten, który naucza’, nieobecny w greckim rzeczowniku *παιδαγωγός*. Leksem *nauczyciel* zatem uznać można za podstawienie leksykalne semantycznie przybliżone do leksemu oryginalnego. Ten fakt do pewnego stopnia zniekształca myśl Pawła, zwłaszcza zawartą w 1Kor 4,15 (‘niewolnik, prowadzący chłopca (dziecko) ku źródłu wiedzy, lecz niczego nienauczający’).

uczyciel

Bud72 Gal 3,24.25

A tak zakon **uczyciel** nasz był do Chrystusa, abychmy z wiary byli usprawiedliwieni. Lecz gdy przyszła wiara, już nie pod **uczycielem** jesteśmy.

Bud74 Gal 3,24.25

A tak zakon mistrzem naszym był do Chrystusa, abychmy z wiary byli usprawiedliwieni. Lecz gdy przyszła wiara, już nie pod **uczycielem** jesteśmy.

SPXVI jak dotąd nie zdefiniował znaczenia leksemu *uczyciel*, który został poświadczony w *Bud72* i *Bud74* w Gal 3,24.25. Leksem *uczyciel* SPXVI podaje jako synonim przy hasle *nauczyciel*²⁹. Zakładając, że *uczyciel* jest wariantem chronologicznym³⁰ i/lub regionalnym (kresowym³¹) rzeczownika *nauczyciel*, za usprawiedliwione uznać można przeniesienie znaczenia *nauczyciel* na *uczyciel*. To hipotetyczne założenie wydaje się znajdować uzasadnienie także w staropolskim znaczeniu tego leksemu: *uczyciel* ‘ten, kto naucza innych, nauczyciel’³². Biorąc to wszystko pod uwagę, uznać należy, że *uczyciel* jest podstawieniem leksykalnym semantycznie tylko przybliżonym do leksemu oryginalnego. Nie oddaje ono w pełni sensu wersetów Gal 3,24.25, tj. ‘niewolnik prowadzący chłopca (dziecko) do szkoły ściśle wyznaczoną drogą, z której nie wolno zbyć; napominający chłopca (dziecko) za jego przekroczenie ustalonych, lecz nie w pełni zrozumiałych dla niego zasad postępowania’.

²⁸ *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 16, red. M.R. Mayenowa, F. Pełowski, Wrocław 1985, hasło: *nauczyciel*.

²⁹ *Słownik polszczyzny XVI wieku*, loc. cit.

³⁰ Leksem ten, ale także *nauczyciel*, notowane są w *Słowniku staropolskim (Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 5, Wrocław 1969, hasło: *nauczyciel*; t. 9, Wrocław 1987, hasło: *uczyciel*).

³¹ W analizowanych tu przekładach biblijnych pojawia się on w tekstach zredagowanych przez Jana Nycza (*Leop61*, w połączeniu wyrazowym *dziecinny uczytel*; zob. dalszy ciąg wywodu) i Szymona Budnego (*Bud72*, *Bud74*), tłumaczy o proveniencji kresowej.

³² *Słownik staropolski*, loc. cit.

mistrz

Brz63 1Kor 4,15

Abowiem choćbyście mieli dziesięć tysięcy **mistrzów** w Krystusie, wszakże niewiele ojców macie, bomci ja was w Krystusie Jezusie przez Ewanielią urodził.

Bud74 Gal 3,24.25

A tak zakon **mistrzem** naszym był do Chrystusa, abychmy z wiary byli usprawiedliwieni. Lecz gdy przyszła wiara, już nie pod uczycielem jesteśmy.

Spośród siedmiu znaczeń leksemu *mistrz*, które definiuje SPXVI³³, za najbardziej adekwatne w przytaczanych tu wersetach nowotestamentowych uznać należy znaczenie: 1. ‘nauczyciel, wychowawca, duchowy przewodnik; wzór do naśladowania’. W obu przytoczonych tu kontekstach pochodzących z *Brz63* (1Kor 4,15) i z *Bud74* (Gal 3,24.25) leksem *mistrz* nie w pełni oddaje sensy uruchamiane w tych wersetach przez leksem *παιδαγωγός*. Rzeczownik *mistrz*, który w polszczyźnie XVI wieku miał, jak się zdaje, konotacje pozytywne, nie przekazuje zawartego w greckim *παιδαγωγός* deprecjonującego semu ‘niewolnik’.

piastun

Bud74 1Kor 4,15

Bo choćbysmyśmy **piastunów** mieli w Chrystusie, ale niewiele ojców. Bo w Chrystusie Jezusie przez Ewangelion jam was spłodził.

Czech77 1Kor 4,15

Choćbyście mieli dziesięć tysięcy **piastunów** w Chrystusie, wszakże niewiele ojców. Bomci ja was w Chrystusie Jezusie przez Ewanielią urodził.

Leksem *piastun*, odnotowany jako polskie podstawienie leksykalne za greckie *παιδαγωγός*, przywołany po raz pierwszy w *Bud74*, a następnie w *Czech77*, ma w polszczyźnie XVI wieku znaczenie: ‘opiekun, współopiecznik’³⁴, wyraźnie ewokujące konotacje pozytywne. Szesnastowieczny *piastun*, opiekując się kimś, niczego nie uczy, co go zbliża semantycznie do leksemu oryginalnego. Jednak znaczenie rzeczownika *piastun* nie zawiera semów ‘niewolnik’ oraz ‘prowadzący kogoś niedorośłego do szkoły,

³³ *mistrz* 1. ‘nauczyciel, wychowawca, duchowy przewodnik; wzór do naśladowania’; 2. ‘mędrzec, uczony; człowiek wykształcony, noszący tytuł magistra’; 3. ‘autor, twórca’; 4. ‘człowiek posiadający praktyczną znajomość czegoś w wysokim stopniu, doskonały fachowiec; rzemieślnik posiadający najwyższe kwalifikacje zawodowe, majster’; 5. ‘dostojnik, władca, zwierzchnik, przełożony’; 6. ‘kat’; 7. ‘nom. loci’ (*Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 14, red. M.R. Mayenowa, F. Pełowski, Wrocław 1982, hasło: *mistrz*).

³⁴ *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 24, red. M.R. Mayenowa, F. Pełowski, Warszawa 1996, hasło: *piastun*.

do źródła wiedzy, które są istotne dla pełnego zrozumienia obrazu metaforycznego zawartego w 1Kor 4,15. Uznać go zatem należy za podstawienie leksykalne przybliżone.

nauczyciel dziecinny // uczytel dziecinny

Leop61 Gal 3,24.25

A tak zakon jakoby **nauczycielem dziecinnym** naszym aż do Chrystusa, abyśmy byli usprawiedliwieni z wiary. A gdy przyszła wiara, już nie jesteśmy pod **dziecinnym nauczycielem**.

Występujące w *Leop61* połączenia wyrazowe *nauczyciel dziecinny* i *uczytel dziecinny* jako podstawienia leksykalne greckiego παιδαγωγός poprzez użycie atrybutywu *dziecinny* akcentują młodość, niedojrzałość podopiecznych nauczyciela, co zbliża je do sensu tekstu oryginalnego. Zawierają one jednak sem o, jak się wydaje, pozytywnej konotacji: 'ten, kto uczy kogoś, naucza kogoś', nieobecny w leksemie oryginalnym.

Drugą grupę tworzą te polskie podstawienia leksykalne, które mają przybliżyć znaczenie greckiego παιδαγωγός poprzez oddanie jego znaczenia etymologicznego. Są to:

dzieciowodz

Czech77 Gal 3,24.25

A przeto zakon dziecinnym wodzem naszym był do Chrystusa, abychmy z wiarą byli usprawiedliwieni. A gdy przyszła wiara, już nie jesteśmy pod **dzieciowodzem**.

Wuj93 Gal 3,24.25

A przetoż zakon dziecinnym wodzem naszym był do Chrystusa, abychmy z wiary byli usprawiedliwieni. Lecz gdy przyszła wiara, już nie jesteśmy pod **dzieciowodzem**.

Gd06 Gal 3,24.25

A przetoż zakon dziecinnym wodzem naszym był do Chrystusa, abyśmy z wiarej byli usprawiedliwieni. A gdy przyszła wiara, już nie jesteśmy pod **dzieciowodzem**.

Za zbliżający się do pełni sensu greckiego leksemu παιδαγωγός uznać należy jego polski ekwiwalent *dzieciowodz*, zdefiniowany w *SPXVI* jako 'prowadzący dzieci, wychowawca (kalka z grec. παιδαγωγός); tu w przen: o Starym Zakonie'³⁵. To efemeryczne, stworzone na potrzeby przekładu tekstu nowotestamentowego, szesnastowieczne *compositum* (*SPXVI* notuje tylko 2 jego poświadczenia; obydwie pochodzą z *Wuj93*) oddaje znaczenie etymologiczne leksemu oryginalnego. Jest ono jednak neologizmem pozbawionym potencjału konotatywnego, jakim dysponował w czasach Pawła we wspólnotach komunikatywnych posługujących się ówczesną greką leksem παιδαγωγός.

³⁵ *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 6, red. M.R. Mayenowa, F. Peplowski, Wrocław 1972, hasło: *dzieciowodz*.

Rzeczownik *dzieciowodz* pozbawiony jest semu 'niewolnik' istotnego dla pełnego zrozumienia sensu wersetów Gal 3,24.25.

dziecinny wodz // dzieciński wodz

Murz51-53 Gal 3,24.25

A także zakon **dziecińskim wodzem** naszym był ku Christusowi, abysmy z wiary byli usprawiedliwieni. A gdy przyszła wiara, już dalyj pod **dziecińskim wodzem** nie jesteśmy.

Czech77 Gal 3,24.25

A przeto zakon **dziecinny wodzem** naszym był do Chrystusa, abychmy z wiarą byli usprawiedliwieni. A gdy przyszła wiara, już nie jesteśmy pod dzieciowodem.

Wuj93 Gal 3,24.25

A przetoż zakon **dziecinny wodzem** naszym był do Chrystusa, abychmy z wiary byli usprawiedliwieni. Lecz gdy przyszła wiara, już nie jesteśmy pod dzieciowodem.

Gd06 Gal 3,24.25

A przetoż zakon **dziecinny wodzem** naszym był do Chrystusa, abyśmy z wiarej byli usprawiedliwieni. A gdy przyszła wiara, już nie jesteśmy pod dzieciowodem.

Wariantem *compositum* *dzieciowodz* są wyrażenia *dziecinny wodz* i *dzieciński wodz* poświadczane w *Murz51-53*, *Czech77*, *Wuj93*, *Gd06* w Gal 3,24.25. Oddają one znaczenie etymologiczne greckiego leksemu *παιδαγωγός*, ale nie jego znaczenie słownikowe (nie przekazują one semu 'niewolnik'). Podobnie jak rzeczownik *dzieciowodz* przez swoją niecodzienność i może niejednoznaczność (uruchamiane może tu być znaczenie rzeczownika *wodz* nie tylko 'ten, co prowadzi, przewodnik', ale także 'ten, co przewodzi, przywódca, naczelnik, zwierzchnik, przełożony rodu, grupy religijnej, wojskowej itp.') nie mogą one precyzyjnie oddać sensu obrazu metaforycznego stworzonego przez Pawła w tym wersecie biblijnym.

wodz

Murz51-53 1Kor 4,15

Bo choć byście mieli niezliczone **wodze** w Christusie, jednak ojców niewiele macie. Bomci ja was w Christusie Jezusie przez Ewangelią urodził.

Szesnastowieczne znaczenie rzeczownika *wodz* nie zostało jak dotąd zdefiniowane w *SPXVI*. Można pokusić się o jego rekonstrukcję na podstawie jego znaczeń staropolskich: 1. 'ten, co prowadzi, przewodnik'; 2. 'ten, co przewodzi, przywódca, naczelnik, zwierzchnik, przełożony rodu, grupy religijnej, wojskowej itp.'³⁶. Bez względu na to, które

³⁶ *Słownik staropolski*, t. 10, red. S. Urbańczyk, Kraków 1991, hasło: *wódz*.

z nich aktualizowało się w świadomości ówczesnych odbiorców przekładu *Murz51-53* słuchających bądź czytających werset 1Kor 4,15, przywołanie w tym przekładzie leksemu *wodz* nie w pełni oddaje sens zawarty w tekście oryginalnym. Stanisławowi Murzynowskiemu udało się wprawdzie wydobyć sem zawarty w znaczeniu leksemu oryginalnego ‘ten, który kogoś prowadzi’. Zabrakło tu, podobnie jak we wcześniej omówionych podstawieniach leksykalnych należących do tej grupy, semu deprecjonującego ‘niewolnik’ oraz ‘prowadzący dziecko ku źródłu wiedzy’. Zatem rzeczownik *wodz* uznać należy za leksem semantycznie zbliżający się do greckiego παιδαγωγός, jednak mimo to nie w pełni oddający sensy zawarte w tekście oryginalnym.

Do trzeciej grupy, jednoelementowej, zaliczyć należy leksem *pedagog*, będący sponizowaną fonetycznie i morfologicznie transkrypcją leksemu greckiego παιδαγωγός bądź łacińskiego *paedagogus*:

pedagog

Wuj99 1Kor 4,15

Abowiem choćbyście mieli dziesięć tysięcy **pedagogów** w Chrystusie, ale nie wiele ojców, bo w Chrystusie Jezusie przez Ewanielią jam was urodził.

Wuj99 Gal 3,24.25

A przetoż zakon, **pedagogiem** naszym był w Chrystusie: abychmy z wiary byli usprawiedliwieni. Lecz gdy przyszła wiara: już nie jesteśmy pod **pedagogiem**.

Gd06 1Kor 4,15

Abowiem choć byście mieli dziesięć tysięcy **pedagogów** w Chrystusie, ale niewiele ojców, bomci ja was w Jezusie Chrystusie przez Ewangelią zrodził.

Gd32 1Kor 4,15

Bo choćbyście mieli dziesięć tysięcy **pedagogów** w Chrystusie, wszakże niewiele ojców macie; bom ja was w Jezusie Chrystusie przez Ewangelię spłodził.

Gd32 Gal 3,24.25

A przetoż zakon **pedagogiem** naszym był do Chrystusa, abyśmy z wiary byli usprawiedliwieni. Ale gdy przyszła wiara, już nie jesteśmy pod **pedagogiem**.

Rzeczownik *pedagog* jako polskie podstawienie leksykalne greckiego παιδαγωγός pojawia się w renesansowych przekładach biblijnych dość późno. Po raz pierwszy leksem *pedagog* został wprowadzony do *Wuj99*, zapewne pod wpływem łacińskiej *Wulgaty*, w której we wszystkich trzech analizowanych tu miejscach biblijnych występuje łacińskie *paedagogus*. Z tego względu domniemywać można, że polskie podstawienie *pedagog* jest w *Wuj99* transkrypcją, czyli przejęciem morfologicznej formy łacińskiej (poddanej adaptacyjnym modyfikacjom polonizacyjnym) wraz z jej znaczeniem. Łaciński leksem *paedagogus* jest z kolei transkrypcją greckiego παιδαγωγός. Z tego względu w *Wulgacie* zachowywał znaczenie leksemu oryginalnego ‘niewolnik prowadzący dzieci do szkoły’.

Odbiegało ono od wykształcającego się w polszczyźnie szesnastowiecznej znaczenia leksemu *pedagog* ‘nauczyciel, wychowawca’³⁷, w którym nie ujawnia się tak ważny dla rozumienia sensu analizowanych wersetów biblijnych sem ‘niewolnik’. Kwestią nierozstrzygniętą pozostaje, czy polskie *pedagog* w *Wuj99* jest wyborem Jakuba Wujka, czy też komisji cenzorskiej³⁸. Przypomnijmy, że we wcześniejszym przekładzie Jakuba Wujka, *Wuj93* w 1Kor 4,15 występuje leksem *nauczyciel*, a w Gal 3,24.25 odpowiednio wyrażenie *dziecinny wodz i compositum dzieciowodz*.

Rzeczownik *pedagog* jest także jedynym odpowiednikiem greckiego *παιδαγωγός* we wszystkich trzech miejscach biblijnych w *Gd32*, translacji opracowanej przez Daniela Mikołajewskiego. Domniemywać można, że Daniel Mikołajewski zastosował technikę transkrypcji greckiego *παιδαγωγός*, wzorując się na rozwiązaniu zaproponowanym w *Wuj99*³⁹. Zauważmy, że w *Gd06*, czyli we wcześniejszym przekładzie pod redakcją Daniela Mikołajewskiego, rozkład podstawień leksykalnych greckiego *παιδαγωγός* jest niejednorodny – w 1Kor 4,15 występuje zaaprobowany w *Gd32* w pełni rzeczownik *pedagog*, co jest rozwiązaniem paralelnym z *Wuj99*, a w Gal 3,24.25 pojawiają się podstawienia *dziecinny wodz i dzieciowodz*, co jest rozwiązaniem paralelnym z *Wuj93*.

Ekscerpty budujące hasło *pedagog* w *SPXVI* zaczerpnięte są z pism polemicznych, głównie Piotra Skargi czy Jakuba Wujka. Można zatem wnosić, że leksem ten w polszczyźnie XVI wieku odznaczał się polem słowa erudycyjnego, ciągle do pewnego stopnia odczuwanego jako cytat czy wtręt łaciński. Przyjąć można, że jego kontekstowe znaczenie zrozumiałe było tylko dla osób dobrze wykształconych, znających dobrze łacinę. Dlatego też występujący w *Wuj99*, *Gd32* i częściowo w *Gd06* leksem *pedagog* będący transkrypcją greckiego *παιδαγωγός* bądź łacińskiego *paedagogus* uznać można za adekwatne podstawienie leksykalne w analizowanych wersetach biblijnych, o ile ich czytelnikiem była osoba o dużej erudycji i dobrej znajomości przynajmniej łaciny. Przeciętny użytkownik polszczyzny renesansowej zapewne tego leksemu nie rozumiał lub rozumiał go zgodnie z nowym, wykształcającym się dopiero polskim jego znaczeniem ‘nauczyciel, wychowawca’, które nie odpowiada sensom zawartym w 1Kor 4,15 i Gal 3,24.25.

Występujące w Nowym Testamencie greckie *παιδαγωγός* ‘niewolnik, sługa prowadzący chłopca do szkoły’ jest jednostką leksykalną nazywającą realia życia ówczesnej

³⁷ *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 23, red. M.R. Mayenowa, F. Peplowski, Warszawa 1995, hasło: *pedagog*. *Słownik staropolski* nie notuje hasła *pedagog*.

³⁸ *Wuj99* to przekład gruntownie przejrany i w wielu miejscach poprawiony przez jezuicką komisję cenzorską, w skład której wchodził: Justus Rab, Stanisław Grodzicki, Jan Brant, Marcin Łaszcz, Adrian Radziwiński (M. Kossowska, *Biblia w języku polskim*, t. 1, Poznań 1968, s. 334-335).

³⁹ Nawiązania leksykalne Daniela Mikołajewskiego, redaktora *Gd06* i tłumacza *Gd32*, do *Wuj99* nie były incydentalne (T. Lisowski, *Sola Scriptura*, s. 432-436).

społeczności obce kulturowo szesnastowiecznej Europie, a w szczególności ziemiom polskim. Leksem ten został użyty przez Pawła w 1Kor 4,15 i Gal 3,24.25 do budowy sensów metaforycznych, w których wykorzystuje się potencjał konotatywny leksemu παιδαγωγός, żywy w ówczesnych wspólnotach komunikatywnych, a ze względu na różnice realiów, w jakich przyszło żyć pierwszym chrześcijanom i renesansowym użytkownikom polszczyzny dla tych ostatnich zupełnie niezrozumiałych: 1. ‘niewolnik prowadzący chłopca (dziecko) ku źródłu wiedzy, lecz niczego nienauczający’ (1Kor 4,15); 2. ‘niewolnik prowadzący chłopca (dziecko) do szkoły ściśle wyznaczoną drogą, z której nie wolno zbroczyć; napominający chłopca (dziecko) za jego przekroczenie ustalonych, lecz nie w pełni zrozumiałych dla niego, zasad postępowania’ (Gal 3,24.25). W polskich renesansowych przekładach nowotestamentowych obserwujemy trzy techniki translacyjne, mające na celu możliwie adekwatną substytucję greckiego παιδαγωγός czy jego łacińskiego odpowiednika *paedagogus*. We wcześniejszych przekładach *Krak56*, *Leop61*, *Brz63*, *Bud72*, *Bud74* i częściowo także (w 1Kor 4,15) w *Czech77* i w *Wuj93* odnajdujemy podstawienia leksykalne będące polską adaptacją obcego kulturowo leksemu, za które uznać należy leksemy *mistrz*, *nauczyciel*, *piastun*, *uczyciel*, *wodz* oraz wyrażenia *dziecinny uczyciel*, *nauczyciel dziecinny*. Te polskie podstawienia leksykalne tylko w przybliżony sposób oddawały znaczenie greckiego παιδαγωγός czy łacińskiego *paedagogus*. Nie miały także potencjału konotacyjnego, jaki tkwił w leksemach tekstu źródłowego, dlatego też tłumaczom nie udało się odtworzyć sensów metaforycznych zawartych w tekście wyjściowym.

W przekładach nurtu protestanckiego, dokonanych z greki – w *Murz51-53*, w *Czech77* oraz częściowo (w Gal 3,25) w *Gd06*, a także nurtu katolickiego, dla których oficjalną podstawą była łacińska *Wulgata* – częściowo (w Gal 3,25) w *Wuj93* – tłumacze posłużyli się przybliżającym sens leksemu oryginału przekładem znaczenia etymologicznego greckiego παιδαγωγός, stosując następujące podstawienia leksykalne: *dzieciowodz*, *dziecinny wodz*, *dzieciński wodz*, *wodz*. Dzięki nawiązaniom do znaczenia etymologicznego greckiego παιδαγωγός tłumaczom udało się do pewnego stopnia odtworzyć subtelną sieć semantyczną nakreślonych przez Pawła w 1Kor 4,15 i Gal 3,24.25 obrazów metaforycznych.

W najmłodszych zanalizowanych przekładach, to znaczy w *Wuj99*, *Gd32* oraz częściowo (w 1Kor 3,15) *Gd06* zastosowano technikę transkrypcji greckiego παιδαγωγός czy też łacińskiego *paedagogus*. To rozwiązanie, jak się wydaje, oparte było na założeniu, że odbiorca polskiego przekładu zna znaczenie greckiego παιδαγωγός bądź łacińskiego *paedagogus* ujawniające się w tekstach źródłowych. Odwoływało się więc ono do erudycji odbiorcy, a tym samym nosiło znamiona elitarności. Można przyjąć, że ciężar interpretacji, przybliżania, wyjaśniania sensów metaforycznych zawartych

w analizowanych wersetach biblijnych nie w pełni dostępnych mniej wykształconym odbiorcom spoczywać miał na kaznodziei.

Żadne z rozwiązań translacyjnych zastosowanych w analizowanych tu przekładach renesansowych nie oddawało jednoznacznie semantyki obrazów metaforycznych przedstawionych przez Pawła w 1Kor 4,15 i Gal 3,24.25.

Bibliografia

- Biblia Święta, to jest Księgi Starego i Nowego Przymierza z żydowskiego i greckiego języka na polski pilnie i wiernie przetłumaczone*, tłum. D. Mikołajewski, Gdańsk 1632; skrót: *Gd32*.
- Biblia to iest Xięgi Starego i Nowego Zakonu na polski język z pilnością według łacińskiej Biblii od Kościoła Krześciańskiego powszechnego przyjęty, nowo wyłożona*, tłum. J. Nycz (Leopolita), Kraków 1561, <https://polona.pl/item/11633395/2/> [dostęp 25.03.2017]; skrót: *Leop61*.
- Biblia, to jest księgi Starego i Nowego Przymierza znowu z języka ebrejskiego, greckiego i łacińskiego na polski przełożone*, tłum. Sz. Budny, [Nieśwież, Zasław lub Uzda?] 1572, <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=4263&from=pubstats> [dostęp 25.03.2017]; skrót: *Bud72*.
- Biblia, to jest Księgi Starego i Nowego Testamentu, według łacińskiego przekładu starego, w Kościele powszechnym przyjętego, na polski język znowu z pilnością przełożone, z dokładaniem tekstu żydowskiego i greckiego i z wykładaniem katolickim trudniejszych miejsc do obrony wiary świętej powszechniej przeciw kacerztwom tych czasow należących*, tłum. J. Wujek, Kraków 1599; skrót: *Wuj99*.
- Brester Bibel 1563*, t. 1-2, oprac. H. Rothe. F. Scholz, Padeborn–Münche–Wien–Zürich 2001; skrót: *Brz63*.
- Burkhardt J., *Stulecie reformacji w Niemczech (1517-1617). Między rewolucją medialną a przełomem instytucjonalnym*, Warszawa 2009.
- Czerniatowicz J., *Niektóre problemy naukowe grezystyki w pracach biblistów polskich XVI i XVII wieku*, Wrocław 1969.
- Delumeau J., *Reformy chrześcijaństwa w XVI i XVII wieku*, t. 1: *Narodziny i rozwój reformy protestanckiej*, Warszawa 1986.
- Grecko-polski Nowy Testament. Wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi*, tłum. i oprac. R. Popowski, M. Wojciechowski, Warszawa 1995.
- Kossowska M., *Biblia w języku polskim*, t. 1, Poznań 1968.
- Lisowski T., *Sola Scriptura. Leksyka Nowego Testamentu Biblii gdańskiej na tle porównawczym. Ujęcie kwantytatywno-dystrybucyjne*, Poznań 2010.
- Metzger B.M., Ehrman B.D., *The Text of the New Testament: Its Transmission, Corruption and Restoration*, Oxford 2005.
- Murzynowski S., *Des Neuen Testamentes*, t. 1: *Die vier heiligen Evangelien des Matthäus, Marcus, Lucas und Johannes / aus dem Griechischen in die Polnische Sprache übertragen und mit einer kurzen Auslegung erklärt von Stanisław Murzynowski*, oprac. H. Rothe;

- , *Des Neuen Testamentes*, t. 2: *Geschichte und Briefe der Apostel / aus dem Griechischen in die Polnische Sprache übertragen und mit einer kurzen Auslegung erklärt von Stanisław Murzynowski*, oprac. H. Rothe; kom. A. Łuczak, H. Rothe, Padeborn–München–Wien–Zürich 2008; skrót: *Murz51-53*.
- Nowy Testament Pana naszego Jezusa Chrystusa z greckiego na polski język z pilnością przełożony. A teraz znowu przejrzany i z dozwoleniem Starszych wydany*, oprac. [D. Mikołajewski, J. Turnowski], Gdańsk 1606; skrót: *Gd06*.
- Nowy Testament Pana Naszego Jezusa Chrystusa, znowu z łacińskiego i greckiego na polskie wiernie a szczyrze przełożony*, tłum. J. Wujek, Kraków 1593; skrót: *Wuj93*.
- Nowy Testament polskim językiem wyłożony według doświadszonego łacińskiego textu od Kosciola Krześcianskiego przyiętego. Ktemu przyłożono lekcje i prorocstwa z Starego Zakonu wzięte, ktore przy Ewangeliach bywaią czytane*, Kraków 1556, <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=10492&from=publication> [dostęp 25.03.2017]; skrót: *Krak56*.
- Nowy Testament to jest wszystkie pisma Nowego Przymierza z greckiego języka na rzecz polską wiernie i szczyrze przełożone*, tłum. M. Czechowic, Kraków 1577, <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=3611&from=FBC> [dostęp 25.03.2017]; skrót: *Czech77*.
- Nowy Testament znowu przełożony, a na wielu miejscach za pewnemi dowodami od przysad przez Simona Budnego oczyszczony, i krotkiemi przypiskami po krajoch objaśniony. Przydane też są na końcu tegoż dostateczniejsze przypiski, ktore każdej jak miarz odmiany przyczyny ukazuią*, tłum. Sz. Budny, [Łosk?] 1574, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=120603> [dostęp 25.03.2017]; skrót: *Bud74*.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych wraz z komentarzem*, oprac. Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Towarzystwa Świętego Pawła, Częstochowa 2011.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, oprac. Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, wyd. 2, Poznań, Warszawa 1971.
- Popowski R., *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Warszawa 1995.
- Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 1-36, red. M.R. Mayenowa, F. Peplowski, P. Potoniec, Wrocław 1966 – Warszawa 2012; skrót: *SPXVI*.
- Słownik staropolski*, t. 1-11, red. S. Urbańczyk, Wrocław, Warszawa 1953–Kraków 2002.
- Smereka W., *Wstęp*, [w:] *Nowy Testament w przekładzie ks. dra Jakuba Wujka T. J. z r. 1593*, Kraków 1966, s. XII-XLVII.
- Thayer's Greek Lexicon*; <http://biblehub.com/greek/3807.htm> [dostęp 29.03.2017].

Sigla biblijne

1Kor – Pierwszy List św. Pawła do Koryntian

Gal – List św. Pawła do Galatów

Ekwiwalenty greckiego παιδαγωγός (1Kor 4,15, Gal 3,24.25) w polskich renesansowych przekładach Nowego Testamentu

Streszczenie: Grecki leksem παιδαγωγός ‘niewolnik, sługa prowadzący chłopca do szkoły’ trzykrotnie wystąpił w oryginalnym tekście Nowego Testamentu (w 1Kor 4,15 i w Gal 3,24.25), służąc Pawłowi do zbudowania semantycznych obrazów metaforycznych. Leksem παιδαγωγός, swoim znaczeniem nawiązujący do odległych kulturowo realiów, nie miał w polszczyźnie renesansowej jednoznacznego ekwiwalentu. W polskich renesansowych przekładach nowotestamentowych bez względu na tradycję katolicką czy protestancką zastosowano trzy techniki translacyjne, mające na celu możliwie adekwatną substytucję greckiego παιδαγωγός czy jego łacińskiego odpowiednika *paedagogus*: 1. adaptacja obcego kulturowo leksemu – *mistrz, nauczyciel, piastun, uczyciel, wodz* oraz wyrażenia *dziecinny uczyciel, nauczyciel dziecinny*; 2. przekład znaczenia etymologicznego leksemu greckiego – *dzieciowodz, dziecinny wodz, dzieciński wodz, wodz*; 3. transkrypcja greckiego παιδαγωγός czy też łacińskiego *paedagogus* – *pedagog*. Jednak żadne z tych rozwiązań translacyjnych nie oddawało jednoznacznie semantyki obrazów metaforycznych wykreowanych przez Pawła w 1Kor 4,15 i Gal 3,24.25.

Słowa kluczowe: przekład biblijny, techniki translacyjne, polskie renesansowe przekłady Nowego Testamentu, polszczyzna renesansowa

Equivalents for the Greek παιδαγωγός (1Cor 4,15 and Gal 3,24.25) in Polish Renaissance renderings of the New Testament

Summary: The Greek lexeme παιδαγωγός ‘a tutor i. e. a guide and guardian of boys; a slave who were charged with the duty of supervising the life and morals of boys belonging to the better class’ appeared in the Greek text of the New Testament three times (in 1Cor 4,15 and Gal 3,24.25), being used by Paul to build semantic metaphorical images. The lexeme παιδαγωγός, with its meaning establishing in a distant cultural reality, did not have an explicit equivalent in the Renaissance Polish. In Polish Renaissance renderings of the New Testament (of the Catholic or Protestant tradition irrespectively) three translational techniques were applied. All of them were aimed at a possibly appropriate substitution of the Greek παιδαγωγός or his Latin equivalent *paedagogus*. These are: 1. adaptation of the alien to the Polish culture, i. e. *mistrz, nauczyciel, piastun, uczyciel, wodz* and phrases *dziecinny uczyciel, nauczyciel dziecinny*; 2. translation of the etymological sense of the Greek lexeme, i. e. *dzieciowodz, dziecinny wodz, dzieciński wodz, wodz*; 3. transcription of the Greek παιδαγωγός or Latin *paedagogus*, i. e. *pedagog*. However none of these translational techniques did not provide to render explicitly semantics of the metaphorical images created by Paul in 1Cor 4,15 and Gal 3,24.25.

Keywords: rendering of the Bible, translational techniques, Polish Renaissance renderings of the New Testament, Renaissance Polish